

Ivan Antunac*

UDK 380.8 (497.5)

Izvorni znanstveni rad

MIT O DEVIZNOJ POTROŠNJI INOZEMNIH TURISTA

Turizam bivše SFRJ i udjel Republike Hrvatske koje autor promatra, opisuje i tumači prvenstveno se temelje na pokazateljima o deviznoj potrošnji inozemnih turista, a što je za posjećenu zemlju devizni priljev od inozemnog turizma. No, pokazatelji o noćenjima i deviznom priljevu nisu istovrsne kategorije. Različita im je suština i vrijednost, jer ih prikupljaju, registriraju, sređuju i objavljuju dvije zasebne ustanove.

Uvod

Turizam bivše SFRJ i udio Republike Hrvatske u njemu u ovom ćemo radu promatrati, opisivati i tumačiti prvenstveno na temelju pokazatelja o **deviznoj potrošnji** inozemnih turista, što za posjećenu zemlju predstavlja **devizni priljev** od inozemnog turizma.

Potrošnju smo uzeli kao težište, kao jezgru, stoga što ta tržišno-privredna kategorija isključuje svaki larpurlartizam i romantiku literarno-figurativnog verbalizma. Ostaje samo goli pozitivni ili negativni tržišno-privredni rezultat, koji je u biti **rezultanta svih komponenata i integral svih diferencijala** koji se isprepliću u “paralelogramu turističkih zbiljanja”. Do potrošnje, naravno, može doći samo kad je ispunjen jedan prethodni uvjet: statistički registriran privremeni boravak stranca u posjećenom mjestu. Taj se podatak i pokazatelj naziva “noćenje” ili “dan boravka”. Kad se ukupna devizna potrošnja inozemnih turista stavi u odnos prema broju njihovih registriranih noćenja, dobiva se novi (izvedeni) važan pokazatelj: **potrošnja inozemnih putnika i turista po jednom noćenju (ili danu boravka)**.

* I. Antunac, redoviti profesor Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (u mirovini). Članak primljen u uredništvu 05. 02. 2002.

Pokazatelji o noćenjima i deviznom priljevu, međutim, nisu istovrsne kategorije. Različita im je suština i vrijednost. Njih prikupljaju, registriraju, sređuju i objavljuju dvije zasebne ustanove. Pojavu i činjenicu privremenog boravka i noćenja u mjestu i smještajnom objektu može svatko stvarno zapaziti i registrirati kad je i gdje nastala. Registrirano noćenje stvarno se dogodilo. Ne postoji mogućnost da je noćenja bilo manje nego što ih je registrirano. Postoji samo obrnuta mogućnost: da se noćenje stvarno dogodilo, ali nije bilo registrirano. Vrijednost i točnost pokazatelja noćenja je to veća što je manji postotak neregistriranih noćenja. No, samo se teoretski može govoriti o mogućnosti stopostotnoga registriranja noćenja (putnika i turista). Ima poznavatelja naše turističke stvarnosti koji tvrde da je u nas postotak registriranih (neprijavljenih) noćenja dosta velik. Spominju razliku i do 20% (pa i više). To, naravno, umanjuje stupanj točnosti i vrijednost samoga pokazatelja. No, i s tom manjkavošću, registrirano je noćenje najosnovniji i najčvršći pokazatelj turističkoga gibanja i prometa. Postoje zakonski propisi o tomu tko je komu i kako dužan prijaviti noćenje stranca (putnika i turista) koji je privremeni posjetitelj nekoga mjesta. Sve to prati mreža lokalnih i regionalnih statističkih službi koje šalju podatke na konačnu obradu i objavljivanje u centralni statistički ured pojedine zemlje. Tada broj registriranih noćenja postaje makropokazatelj (za zemlju), s tim što je sačuvan i svaki njegov (registrirani) mikropokazatelj.

Utvrđivanjem deviznog priljeva od turizma bave se, u pravilu, Narodne banke pojedinih zemalja, uz pomoć ostalih banaka; mjenjačnica i drugih financijskih ustanova koje obavljaju međunarodne financijske transakcije. Utvrđivanje se vrši po unaprijed koncipiranoj, veoma složenoj metodologiji, s mnogo varijabli. No kad Narodna banka objavi podatak o deviznom priljevu od inozemnog turizma, taj podatak postaje jedini i konačni makropokazatelj, ali koji nema svojih mikropokazatelja, kao što je to slučaj kod registriranih noćenja. Devizni je priljev samo drugi naziv za ukupnu potrošnju nastalu posjetom i boravkom inozemnih turista. Jedini je, pak, dokaz boravka statistički pokazatelj o broju njihovih registriranih noćenja. Stoga se, bez dublje analize smatra da između tih veličina postoji takva kauzalna veza, koja omogućava da se iz njihova odnosa (diobom veličine priljeva s brojem registriranih noćenja) dobije treći, izvedeni pokazatelj, o deviznom priljevu (potrošnji) po jednom noćenju (danu boravka). To je opće usvojena praksa, pa se tako postupilo i u ovom radu. Pitanje je, međutim, je li to analitičko-logički ispravno:

Turizam bivše SFRJ u razdoblju od godine 1975. do 1990.

U tablici 1. se navode brožčani podaci triju pokazatelja inozemnog turizma u bivšoj SFRJ za razdoblje od šesnaest godina.

Tablica 1.

Godina	Devizni priljev u milijunima dolara	Registrirana noćenja u milijunima	Dolara po noćenju
1975.	706	31,6	24,3
1976.	802	29,4	27,3
1977.	841	29,0	29,0
1978.	1050	34,9	30,0
1979.	1000	33,5	29,8
1980.	1115	37,0	30,0
1981.	1100	39,1	28,0
1982.	782	35,6	22,0
1983.	939	35,3	26,6
1984.	1054	42,3	24,9
1985.	1050	50,1	21,0
1986.	1105	51,4	21,5
1987.	1533	52,3	29,2
1988.	2221	52,3	42,4
1989.	2374	49,2	48,4
1990.	2774	43,4	63,9
Aritmetička sredina	20446	646,4	508,3
	1278	40,4	31,7

Napomena: Ova je tablica izvadena iz podataka Narodne banke bivše SFRJ i njezina Saveznog zavoda za statistiku. Na isti su način u ovom radu izvedene ostale tablice o turizmu u bivšoj SFRJ i Republici Hrvatskoj.

Zemlje članice Ujedinjenih Naroda (UN) dužne su, za potrebe međunarodne statistike, bilancu odnosa s inozemstvom iskazati samo u jednoj valuti i to u USD, bez obzira na brojne druge nacionalne valute od kojih je bilanca te zemlje stvarno nastajala. To je razlog što se i devizni priljev od inozemnog turizma iskazuje u USD.

Tehnika je toga postupka vrlo složena. Njezin opis i objašnjenje vodili bi u nepotrebnu opširnost, pa je dovoljno znati sljedeće. Tečaj nacionalne valute određene zemlje prema USD, koji se koristi za sastav bilance odnosa s inozemstvom, nema nikakve veze s tekućim intervalutarnim mjenjačkim tečajem, ni prema dolaru, niti prema bilo kojoj drugoj valuti, jer se taj tečaj mijenja gotovo svakoga dana. Tečaj za sastav bilance odnosa s inozemstvom stalan je najmanje godinu dana, no najčešće prođe i po nekoliko godina do njegove promjene. Određena zemlja najprije utvrđi

tečaj svoje nacionalne valute prema dolaru. To postaje temelj za utvrđivanje odnosa (tečaja) prema drugim stranim valutama, koji dobiva svoj izraz u tzv. koeficijentima (većim ili manjim od jedinice). Množenjem veličine strane valute s njom odgovarajućim koeficijentom dobiva se njezina veličina izražena u obračunskom USD.

Tečaj dinara prema dolaru, kao tzv. koeficijente ostalih (stranih) valuta prema dinaru i dolaru, za sastav bilance odnosa s inozemstvom, propisivalo je Savezno izvršno vijeće (SIV) bivše SFRJ. To su najosnovniji podaci i elementi metodologije i tehnologije pri utvrđivanju deviznog priljeva uopće, i priljeva od turizma bivše SFRJ.

Metodologije i tehnologije drugih zemalja članica UN slične su, ali nisu identične. Među njima ima značajnih razlika, često takvih da nije jasno kako Svjetska turistička organizacija (WTO) može i smije uopće zbrajati njihove brojčane podatke, kad se, možemo tvrditi, najčešće radi o zbrajanju "krušaka i jabuka". No, kad su podaci o deviznom priljevu jedne zemlje objavljeni, pa ih nakon toga objavi i WTO, oni postaju jedini službeni podaci. Svaki se istraživač fenomena turizma može u svojim kvantitativnim i drugim analizama na njih pozivati, a da mu nitko ne može bilo što prigovoriti. Dogodi li se da istraživač posumnja u službene podatke, mora se itekako potruditi da objasni i obrazloži zašto ih ne koristi, zašto se na njih ne poziva.

Nekad su međunarodne organizacije u svojim statističkim publikacijama, na prvim stranicama, upozoravale čitatelja da se podaci i pokazatelji jedne ne smiju uspoređivati s podacima i pokazateljima druge zemlje, i to zato što je svaka zemlja koristila drukčiju metodologiju i tehniku istraživanja i utvrđivanja, ne samo deviznoga priljeva, već općenito. Samo se podaci i pokazatelji iste zemlje mogu međusobno uspoređivati (određena godina s ostalim godinama), ali to pod uvjetom da nije bilo promjena metodologije i tehnike istraživanja i utvrđivanja. Danas u spomenutim publikacijama više nema takvih upozorenja, pa je to ohrabrilo turističke istraživače i analitičare da uspoređuju podatke koje ne bi smjeli. Nastala je, možemo reći, prava konfuzija u korištenju i citiranju statističkih podataka i pokazatelja na području turizma. Međutim, naoko šutljive statističke brojke, bilo da su njihove veličine potpuno ili djelomčno točne, pa i kad su netočne, ipak kazuju mnogo toga. Valja samo znati analitičko-logički "njihov govor dešifrirati". Ipak se često naiđe na nelogičnosti i dubioze u statističkim podacima iste zemlje, iako nije bilo službene promjene ni metodologije niti njezine tehnike. Kao primjer neka posluži prvi stupac tablice 1.

U prvih 13 godina (1975-1987.) podaci su Narodne banke SFRJ o deviznom priljevu od turizma u određenom, prihvatljivom i uvjerljivom razmjeru s brojem registriranih noćenja. Godišnji je devizni priljev u 1987. godini bio veći za 827 milijuna USD od onoga u 1975. godini ($1533-706=827$); noćenja su bila veća za 20,7 milijuna, a devizni priljev po noćenju bio je tek 4,9 USD veći od onoga u

1975. godini (29,2-24,3=4,9). Zaključak je jasan: ukupan devizni priljev nastao je od povećanja broja registriranih noćenja.

Godine 1988. u odnosu na 1987. pojavljuje se povećanje od 688 milijuna USD (2221-1533=688), uz isti broj noćenja kao i u 1987., pa devizni priljev po noćenju u toj godini raste za 13,2 USD (42,4-29,2=13,2). To je povećanje 2,7 puta veće od onoga što je zabilježeno u prvih 13 godina (13,2:4,9=2,69). U godini 1989., u odnosu na 1988., dolazi do novoga povećanja deviznog priljeva od 153 milijuna dolara i to pri padu od 3,1 milijun noćenja (52,3-49,2=3,1). No, devizni priljev po noćenju raste za novih 6 USD (48,9-42,4=6,5). I konačno u godini 1990. u odnosu na 1989. godinu, nastaje novo povećanje ukupnog deviznoga priljeva od 400 milijuna dolara, pri padu od 5,8 milijuna noćenja (49,2-43,4=5,8), pa devizni priljev po noćenju raste za novih 15,5 USD (63,9-48,4= 5,5).

Iz toga proizlazi da u posljednje 3 godine (1988.-1990.) ostvarivanje ukupnoga deviznog priljeva od turizma nema više čvrste veze s autonomnim i primarnim pokazateljem: brojem registriranih noćenja. Možemo reći da je ta veza potpuno zanemarena. Ukupan devizni priljev od turizma jest samo ono što je navela Narodna banka bivše SFRJ, ne vodeći računa o broju noćenja, što dovodi do zbrke i pojave nelogičnosti općenito, a posebno u izvedenom pokazatelju o deviznom priljevu po pojedinom noćenju.

Prihvatiti podatke i pokazatelje Narodne banke SFRJ za godne 1988-1990. kao logične i vjerodostojne bio bi pravi nonsens. Činjenica je, međutim, da su čelnici organa i institucija kojima je zadatak razvoj turizma, kao i mnogi turistički istraživači i analitičari to prihvatili zdravo za gotovo, dajući tim podacima i pokazateljima veliki publicitet. Za njih je to bio dokaz kako inozemni turizam stvara velik devizni priljev, pa time i velike efekte u privredi zemlje u cjelini. Samo se manji broj istraživača i analitičara ogradio od tih podataka i pokazatelja, što su obrazložili na sljedeći način: nisu se u razdoblju od 1988. do 1990. iznenada pojavili turisti koji bi trošili više nego do tada (29,2 USD 1987. godine). Ukupan devizni priljev od turizma Narodna je banka u spomenutim godinama arbitrarno povećala, "napuhala", vjerojatno radi potreba svoje financijsko-devizne politike prema međunarodnim financijskim institucijama.

U spomenute tri posljednje godine ostvareno je 144,9 milijuna noćenja. Devizni je priljev u te tri godine mogao biti najviše 4,347 milijardi USD (144,9 x 30=4,347), a ne 7,369 milijardi, kako je navedeno u tablici 1. Razlika iznosi, dakle, 3,022 milijarde USD. U tom bi slučaju ukupan devizni priljev u svih 16 godina iznosio samo 17,424 milijarde USD (20,446-3,022=17,424). Taj iznos ne bi za cijelo razdoblje od 16 godina više dao prosjek od 31,7 USD po jednom noćenju, nego samo 27 USD (17,424:646,4=26,9). Razliku od 4,7 USD možemo zanemariti. No, moramo priznati da su bili u pravu turistički istraživači i analitičari koji su 144,9 milijuna inozemnih noćenja triju posljednjih godina **tablice 1.** množili sa 30 USD,

jer prosjek po jednom noćenju za cjelo razdoblje od 16 godina (čak i s podatkom od 3,022 milijardi USD, što je “napuhala” Narodna banka) iznosi samo 31,7 USD. To nam može poslužiti kao indikator što je sve “zakukuljeno i zamumuljeno” u statističkim podacima Narodne banke bivše SFRJ o deviznom priljevu od inozemnog turizma.

Uloga smještajnih kapaciteta u turističkom zbivanju

Kako bi se dobila što točnija slika privrednog značenja turizma uopće, a inozemnoga posebno, potrebno je u statističko-kvantitativnu analizu uključiti i podatke o broju postelja (nazvanim i smještajnim jedinicama) u svim vrstama smještajnih kapaciteta. Tom se analizom utvrđuje godišnji prosjek broja dana njihove stopostotne zauzetosti (iskorištenosti). Rezultat je takve analize pokazatelj koji nam govori je li povećanje broja noćenja (jedne godine u odnosu na prethodnu) rezultat tzv. “proširenja sezone” ili nečeg drugoga. Analiza se odnosi na “primorska mjesta” Hrvatske u razdoblju od godine 1975. do 1990. Broj postelja i noćenja iskazan je u tisućama. Broj dana pokazatelj je godišnjega prosjeka neprekinutog niza dana u kojemu bi isti hotel (smještajni kapacitet) ostvario isti broj ukupnih noćenja, da je u tom nizu dana bio stopostotno popunjen.

Tablica 2.

Godina	Postelja	Noćenja domaćih	Noćenja inozemnih	Noćenja ukupno	Broj dana
1975.	587	15875	23716	39591	67
1976.	611	16188	21947	38135	62
1977.	602	18270	21578	39848	66
1978.	616	19563	26217	45780	74
1979.	617	21742	26744	48486	76
1980.	662	20903	29106	50009	76
1981.	696	21026	31608	52634	76
1982.	734	22332	28117	50449	69
1983.	738	22942	27559	50501	68
1984.	763	22315	32728	55043	72
1985.	788	23176	39800	62976	80
1986.	816	23180	40271	63451	78
1987.	848	22473	40803	63278	75
1988.	887	21865	40788	62653	71
1989.	882	19587	37952	57539	65
1990.	822	15760	32800	48560	59
	11669			828931	1134
	(729)			(51808)	(71)

Brojke u zagradi predstavljaju aritmetičku sredinu u stupcima navedenih veličina. Iz nje proizlazi da su postelje u svim vrstama smještajnih kapaciteta, u godišnjem prosjeku, bile potpuno zauzete oko 70 dana; a preostalih su 295 dana bile slobodne, nepopunjene. Izraženo u postotku, smještajni kapaciteti u godišnjem prosjeku bili su iskorišteni samo 19,4% ($71:365=19,4$). Mali postotak godišnje iskorištenosti čini rak-ranu sezonsko-turističkog ugostiteljstva, i u nas i u drugim mediteranskim zemljama. Podaci za "primorska mjesta" Hrvatske navedeni su u tablici 2. kao primjer stoga što su ona bila najturističkije područje bivše SFRJ (naravno i Hrvatske). Kao dokaz mogu poslužiti podaci iz tablice 2/1. Podaci se odnose na godinu 1987., jer je te godine u bivšoj SFRJ ostvaren najveći broj domaćih i inozemnih turističkih noćenja.

Tablica 2/1.

(D= domaći, I=inozemni)

(u 000)

	Bivša SFRJ	Primorska mjesta SFRJ	Primorska mjesta RH	% 3/1	%3/2
	1.	2.	3.	4.	5.
D	57684	30319	22473	38,9	74,1
I	52299	48124	40803	78,0	88,4
	109983	76443	63276	57,5	88,4

S podacima u tablicama 2. i 2/1. mogu se činiti mnoge druge analitičke kombinacije. No, svrha je bile pokazati što jest, a što nije tzv. proširenje sezone o kojemu se toliko priča. Pogledajmo sljedeći primjer:

Jedna zemlja raspolaže sa 1 milijun postelja, ostvaruje 100 milijuna noćenja, a prosječna joj je godišnja popunjenost 100 dana. Kad ta zemlja s istim brojem (1 milijun) postelja ostvari 101 milijun noćenja, ona je zaista proširila sezonu za jedan dan i time ostvarila dodatni milijun noćenja. Kad taj novi milijun noćenja mora ostvariti s istim godišnjim prosjekom popunjenosti od 100 dana, ona mora izgraditi i staviti u eksploataciju novih 10 000 smještajnih jedinica. To je usud sezonalnosti turizma. Receptivne su zemlje gotovo prisiljene smještajne kapacitete dimenzionirati za "špicu" sezone (VII. i VIII mjesec), iako su svjesne da će i te novoizgrađene postelje biti, u godišnjem prosjeku, prazne 295 dana. Jedino su hoteli ostvarivali prosječnu godišnju popunjenost 150-180 dana (41,0 - 49,3%): No, broj je hotelskih postelja u odnosu na postelje u ostalim vrstama smještajnih kapaciteta bio je mali.

Od ukupnog broja smještajnih jedinica (postelja, mjesta) u svim vrstama smještajnih kapaciteta, postotak smještajnih jedinica samo u hotelima, predstavljalo je:

- za cijelu bivšu SFRJ 18,8%, a u njezinim primorskim mjestima 14,7%, - za cijelu Hrvatsku 15,8%; a u njezinim primorskim mjestima 14,6%. Takav odnos nije bio samo u godini 1987., nego, s minimalnim razlikama, u razdoblju od tridesetak godina (sve do 1990.).

Analiza podataka u tablici 1. pokazuje da je 1990. godine poslije punih 16 godina, dostignut devizni priljev od oko 30 USD po jednom noćenju, a u **tablici 2. i 2/1.** vidimo da je godšnji prosjek stopostotne zauzetosti ukupnih smještajnih kapaciteta bio oko 70 dana, odnosno oko 19,1%. To je naša turistička stvarnost. Navedeni pokazatelji ne ukazuju na čudesne privredne efekte inozemnog turizma, kako se to stalno, gotovo reklamerski, tvrdi. Naprotiv, ti su pokazatelji zabrinjavajući. Moramo biti svjesni da je za priljev od 1 milijarde USD potrebno ostvariti 33,333 mljuna inozemnih noćenja.

Anketno istraživanje u turizmu

Podaci i pokazatelji standardnih sustava državnih statističkih ustanova nisu u stanju osigurati dovoljan broj informacija i pokazatelja o masovnim pojavama društvenih zbivanja, kao što su politička, socijalna, kulturna, sportska, zdravstvena, turistička itd. Anketna istraživanja međutim, omogućavaju da se prikupi široka lepeza ciljanih podataka i pokazatelja potrebnih za utvrđivanje stanovite (stohastičke, vjerojatne) zakonitosti takve pojave, radi predviđanja njezina daljnje razvitka. A turizam je izrazita masovna pojava suvremenoga svijeta. Nakon Drugog svjetskoga rata anketna su istraživanja fenomena turizma rasla iz godine u godinu u mnogim europskim turističkim emitivnim i receptivnim zemljama.

Prvo anketno istraživanje na području turizma nakon Drugog svjetskoga rata proveo je godine 1951. Andre Piatier o auto-moto turistima, a odmah zatim i o inozemnim turistima u Francuskoj.¹ Samo četiri godine nakon toga, 1955. u Hrvatskoj je obavljeno prvo anketno istraživanje inozemnog i domaćeg turizma, s ciljem da se o toj masovnoj pojavi dobije što više podataka i pokazatelja, posebno o veličini i strukturi turističke potrošnje. Bila je to zajednička anketa Ugostiteljsko-turističke komore i Turističkog saveza Hrvatske. Sve predradnje pripremo je (danas pokojni) ing. Dragutin Alfier, u to vrijeme najbolji poznavatelj anketnog istraživanja na polju turizma. U provođenju ankete, na molbu organizatora, pomoć je pružio Zavod

¹ Svoja teorijska i empirijska iskustva Piater je skupio i objavio u knjizi "Sondages et enquetes au service du tourisme", Geneve, 1954.

za statistiku Hrvatske. Tek punih sedam godina nakon anketnog istraživanja iz 1955., Zavod za statistiku prihvatio se organiziranja i provođenja novih anketnih istraživanja. Prvo je proveo 1962., a ponovio 1963., 1965. i 1966. godine.

Potaknut anketnom aktivnošću na polju turizma u Hrvatskoj, Savezni zavod za statistiku u Beogradu preuzima zadatak da takve ankete organizira i provodi na cijelom području tadašnje SFRJ. Prvu je anketu, proveo 1967., ponovio tek 1975., a zatim još 1980., 1983. i 1989. godine. Kako su se anketna istraživanja ponavljala, u svim su zemljama postajala sve kvalitetnija u pogledu koncipiranja osnovnog uzorka, anketnog upitnika, osposobljavanja anketara, istraživača i analitičara, te u sistematiziranju podataka i pokazatelja. Na tom je polju svojevremeno bio najpoznatiji "Institut-Studienkreis für Tourismus" u Starnbergu (Njemačka), koji se specijalizirao za socio-ekonomska istraživanja fenomena putovanja uopće, a turističkih putovanja posebno, na nacionalnoj, europskoj, pa i vjerskoj razini. U razdoblju 1971-1991. Institut je u brojnim publikacijama objavio rezultate svojih veoma složenih, specifičnih detaljiziranih istraživanja, koja su obuhvatila, prema njihovim navodima, otprilike 160 pokazatelja, razvrstanih u segmentirane grupe, o korisnicima putovanja uopće, a turističkih putovanja posebno.² Naši turistički faktori i istraživači bili su u toku svih važnih međunarodnih anketnih istraživanja turizma kao masovne društvene pojave, tako da su i naša istraživanja bila na međunarodnoj razini.

Podaci i pokazatelji o potrošnji inozemnih turista u trima posljednjim anketnim istraživanjima u bivšoj SFRJ i Hrvatskoj prije 1990. godine

Između predzadnjega i zadnjeg anketnog istraživanja Saveznog zavoda za statistiku vremenski je razmak bio pet godina (1983-1989). U međuvremenu se u Švicarskoj pojavila nova varijanta anketnog istraživanja inozemnog turizma, poznata po kratici TOMAS (Touristisches Marktforschungssystem Schweiz), a prvi put je korištena godine 1982/1983. Institut za turizam u Zagrebu predložio je saveznom i republičkim faktorima da se i u nas provedu TOMAS anketna istraživanja, što je i prihvaćeno. Osigurana su novčana sredstva, a organizacija i operacionalizacija povjerene su Institutu za turizam a Zagrebu. Prvo anketno istraživanje TOMAS Institut je proveo 1987. godine pod nazivom "Stavovi i potrošnja inozemnih turista". Drugo je obavljeno 1989., što se poklapa sa zadnjim anketnim istraživanjem Saveznog zavoda za statistiku.

² Institut je prestao s radom godine 1992., no kontinuitet istovrsnih istraživanja u Njemačkoj nije prestao. Sada ih izvodi "Forschungsgemeinschaft Urlaub und Reisen" iz Hamburga.

Iz spomenutih istraživanja navedeni su samo podaci i pokazatelji o potrošnji inozemnih turista. Prema anketnom istraživanju Saveznog zavoda za statistiku, prosječna dnevna potrošnja iznosila je 33 USD. U hotelima je bila 41 USD, u kampovima 19, a u privatnim sobama 29 USD. U strukturi "budžeta potrošnje" od prosječnih 33 USD 67,3% činili su troškovi za smještaj i prehranu. Prema TOMAS anketnom istraživanju za 1989. godinu, prosječna dnevna potrošnja i struktura "budžeta potrošnje", svedena na samo četiri stavke, bila je za bivšu SFRJ i Hrvatsku sljedeća:

	SFRJ	%	Hrvatska	%
Prosječna dnevna potrošnja (u dolarima)	33,10		31,10	
1. Osnovne usluge (smještaj, hrana i piće u ugostiteljstvu, te prehrambeni proizvodi u trgovini)	27,60	(83,38)	26,60	(85,53)
2. Razonoda (izleti i rekreacija)	1,70	(5,13)	1,60	(5,14)
3. Kupovina (razni neprehrambeni proizvodi u "shoppingu")	2,20	(6,64)	1,60	(5,14)
4. Ostalo (gorivo i mazivo za lokalnu vožnju u mjestu privremenog boravka, usluge marina i ostali izdaci)	1,60	(4,85)	1,30	(4,19)
	33,10	(100,00)	31,10	(100,00)

Dakle, tri spomenute ankete (od kojih dvije u 1989. godini) dobile su približno iste veličine deviznog priljeva (potrošnje inozemnih turista) po jednom noćenju. Ta se, pak, veličina neznatno razlikuje od veličine dobijene diobom, u Narodnoj banci utvrđenoga, ukupnog deviznog priljeva od turizma s brojem registriranih noćenja inozemnih turista (vidi tablicu 1.). Ipak, moglo bi se utvrditi da postoji određena razlika između spomenutoga pokazatelja dobijenoga anketnim istraživanjem i onoga što se dobiva diobom ukupnoga deviznog priljeva od turizma (kao isključivo makropokazatelja) s brojem registriranih noćenja.

Anketnim se istraživanjem, kao ciljani pokazatelj, istražuje i utvrđuje stvarna potrošnja anketnim uzorkom obuhvaćenih turista, koja se najprije svodi na prosječnu potrošnju po jednom turistu. Odgovori na posebna pitanja anketnog upitnika omogućuju da se to potrošnja svede na jedno noćenje i da se utvrdi njezina struktura po vrstama korištenih usluga. Druge se valute pretvaraju u dolar (može i u nacionalnu valutu) po prosječnomu tekućem mjenjačkom tečaju. Kad bi se, dakle, htjelo pomoću pokazatelja iz anketnog istraživanja izvesti ukupan devizni priljev od inozemnog turizma, moralo bi se to učiniti množenjem priljeva po jednom noćenju s brojem registriranih noćenja. No, službeni bi podatak uvijek bio onaj koji je Narodna banka javila odgovarajućim međunarodnim organizacijama. Samo bi svaki samostalni istraživač u svojim kvantitativnim analizama mogao koristiti i pozivati se na podatke i pokazatelje određenog anketnog istraživanja.

U pravilu se smatra da su podaci i pokazatelji anketnih istraživanja najbliži stvarnosti. No, i njih, kako kaže A. Piatier; valja smatrati samo vjerojatnim aproksimacijama, pa ih u kvantitativnim analizama planovima i projekcijama budućeg razvoja turizma moramo koristiti s dužnim oprezom. Piatier također upozorava kako ima mnogo istraživanja pod nazivom “anketa”, a stvarno se radi o pseudoistraživanjima koja svoju valjanost i vrijednost maskiraju pseudomatematičkom prezentacijom. Sve to pokazuje koliko je sklisko i (ne)pouzdana uobičajeno utvrđivanje potrošnje inozemnih turista, a upravo je to prvenstveno zaokupljalo maštu većine pobornika razvoja turizma i samostalnih istraživača i analitičara fenomena turizma.

Prodajna cijena paket-aranžmana turoperatora kao izvor podataka o prosječnoj dnevnoj potrošnji inozemnih turista

Turistički savez bivše SFRJ (TSJ) godinama je u svojoj publikaciji “Konjunkturane informacije” objavljivao podatke o cijenama paket-aranžmana najvećih engleskih i njemačkih turoperatora za najvažnije (zemlje) mediteranske destinacije. U donjim tablicama navedeni su podaci za 1987. jer je te godine u bivšoj SFRJ ostvaren najveći broj noćenja inozemnih turista.

Tablica 3.

Njemačka – cijene avionskih paket-aranžmana (14 dana, polupansion u DM)				
		1.V.-31.VI.	1.VII.-31.VIII.	1.IX.-15.X.
Jugoslavija	(1)	1365	1536	1514
	(2)	1137	1320	1126
Španjolska	(1)	1617	1731	1654
	(2)	1371	1484	1397
Italija	(1)	1786	1764	1852
	(2)	1602	1569	1674
Grčka	(1)	2033	2186	2135
	(2)	1596	1719	1653
Engleska – puni pansion, 14 dana u Lstg				
		1.V.-31.VI.	1.VII.-31.VIII.	1.IX.-15.X.
Jugoslavija	(1)	338	410	350
	(2)	312	365	316

Španjolska	(1)	387	473	424
	(2)	296	379	327
Italija	(1)	531	608	567
	(2)	382	439	413
Grčka	(1)	483	568	523
	(2)	376	455	395

(1)= hoteli sa 4 zvjezdice.

(2)= hoteli sa 3 zvjezdice.

Da bi se došlo do dijela koji pripada hotelu za smještaj i prehranu, iz prodajne cijene najprije valja izdvojiti dio koji predstavlja bruto maržu turoperatora, a zatim trošak (čarter) avionskog prijevoza. Za bivšu Jugoslaviju, Španjolsku i Italiju to je najmanje 45%, a za Grčku 50% od prodajne cijene. Primjer će biti prikazan samo za glavnu sezonu i hotele sa 4 zvjezdice, to jest za najskuplje aranžmane. Odgovarajuća računaska operacija daje brojčane veličine maraka i funti koje se odnose na ugovorenu cijenu hotelske usluge po noćenju (danu boravka).

Tablica 3/1.

	Iz Njemačke u DM	Iz Engleske u Lstg
Jugoslavija	60,34	16,10
Španjolska	68,00	18,52
Italija	69,30	23,38
Grčka	78,07	20,28

(Primjer: Računska operacija za bivšu Jugoslaviju $1536 \times 55 = 844,80 : 14 = 60,34$)

Među navedenim cijenama postoje neznatne razlike. Kad se, međutim, utvrđuje (točnije, procjenjuje) prosjek za cijelu zemlju i za cijelu godinu, one se smanjuju, utapaju se u taj prosjek. Bezbroy je varijabli koje su uzrok toga smanjvanja. Ovo su tri osnovna momenta koja uzrokuju smanjenje najvećih cijena u procesu utvrđivanja prosjeka: - u cijenu prosjeka uključe još cijene predsezone i posezone, - drugo smanjenje nastaje kad se uključe cijene hotela niže kategorije i - treće smanjenje nastaje kad se uključe cijene parahotelskih kapaciteta.

Nije, dakle, čudno što se tvrdi da je devizni priljev od inozemnog turizma, po jednom noćenju, oko 35 USD u svim mediteranskim destinacijama.

U istim "Konjunkturnim informacijama" Turistički savez bvše SFRJ objavio je za godinu 1987. prosječne cijene autobusnih aranžmana iz Njemačke za Jugoslaviju, Španjolsku i Italiju (trajanje aranžmana 7 dana, hoteli sa 3 zvjezdice, cijena u DM).

Tablica 3/2.

	1.V.-31.VI.	1.VII.-31.VIII.	1.IX.-15.X.
Jugoslavija	549	697	542
Španjolska	501	680	526
Italija	581	708	562

Podaci i pokazatelji u tablicama 3., 3/1. i 3/2. ponovno uvjerljivo pokazuju da je devizni priljev turističkih receptivnih zemalja, po jednom noćenju, veoma skroman, i vrlo je teško stvoriti imalo značajniji profit.

Potrošnja Nijemaca za turistička putovanja u inozemstvo

Njemačka je odavna dobila epitet "turističke banke" svjetskih razmjera, kako po broju noćenja koja Nijemci ostvaruju u stranim zemljama, tako i po količini novca što ga potroše za vrijeme boravka u inozemstvu. Stoga Njemačka, putem svojega razvijenog bankarstva, prati i procjenjuje potrošnju svojih građana za turistička putovanja u inozemstvo i podatke o tomu objavljuje svake godine. Evo podataka s kojima a ovom času raspoložemo:

Tablica 4.

Godina	Za putovanje po osobi u DM	Po osobi i danu u DM	Dani prosječnog boravka
1977.	815,04	43,35	18,8
1978.	914,44	49,95	18,3
1979.	991,10	53,85	18,4
1980.	1124,19	61,63	18,2
1987.	1350,00	79,47	16,9
1988.	1320,00	75,43	17,5
1998.	1441,00	102,90	14,0
1999.	1423,00	101,60	14,0

U navedenim iznosima u DM u prvom stupcu uključeni su i troškovi velikoga prometa (prijevoza) koje valja procijeniti na najmanje 25%. U tom slučaju potrošnja po osobi i danu u zemlji turističkoga boravka iznosila bi u 1977. godini 32,5 DM, a u 1999. godini 76,23 DM.

Evo još nekoliko nabacanih podataka te vrste, za naredne tri zemlje:

Nizozemska, godine 1977., 1000 guldena po putovanju,

Švedska, godine 1977., 1200 kruna po putovanju,

Engleska, godine 1977., 185 funti po putovanju,

godine 1986., 387,5 funti po putovanju (30,9 po danu),

godine 1987., 359,1 funta po putovanju (26,8 po danu boravka).

To su veličine koje su odgovarajuće službe spomenutih zemalja objavile kao potrošnju svojih građana za njihova turističkog boravka u stranim zemljama. Ta se potrošnja, dakle, kreće od već spomenutih 30 do najviše 40 USD. Turistička potrošnja nije naročito rasipnička, već odgovara ekonomskim mogućnostima srednjih (pa i nižih) slojeva, koji su temelj suvremenoga masovnog turizma. Turisti se kao potrošači ponašaju veoma racionalno, strogo pazeći da ne pređu svoj unaprijed predviđeni "turistički budžet". Međutim, tu i takvu turističku stvarnost ne vide i ne doživljavaju svi na isti način.

Fetišizam i mitomanija turizma

Nakon Drugog svjetskoga rata turizam je postao masovna društvena pojava, koja je impresionirala i fascinirala državnu upravu, znanstvenike, privrednike i samo građanstvo. Rad na poslovima razvoja i unapređenja turizma smatralo se naročito korisnom društvenom aktivnošću. Rastao je broj turističkih znanstvenih istraživača stručnjaka, većina kojih je postala "zaljubljenicima" turizma: Svaka tema iz turizma bila je za njih svojevrstan izazov, a posebno tema o potrošnji inozemnih turista i njezinu značenju za nacionalnu i lokalnu privredu. Osjećali su oni težinu turističke stvarnosti: skromne potrošnje po noćenju, godišnjega prosjeka popunjenosti ukupnih smještajnih kapaciteta od oko 80 dana, a hotelskih od 150 do 180 dana. To ih je zbunjivalo i uzrujavalo. Ulagali su stoga ogromne napore da posebnim teorijsko-znanstvenim metodama istraživanja dokažu da je ta potrošnja ipak veća i da su njezini efekti u krvotoku privrede znatno važniji od njezine veličine, no njihova istraživanja nisu dala uvjerljivih i prihvatljivih rezultata. Naprotiv, nakon toga se samo povećao broj sumnji i nejasnoća.

Sastaviti danas samo popis tih brojnih radova naših turističkih istraživača predstavljalo bi vrlo tešku zadaću, a njihov najkraći sažetak protegao bi se na više od stotinjak stranica. Sve to danas bi imalo jedva neku kronološko-bibliotečnu vrijednost. Kad se danas kritički ocijeni obimna inozemna domaća pisana dokumentacija i literatura (teorijska, znanstvena, stručna, referatsko-izvještajna, informativna, novinsko-publicistička itd.) o ekonomskom značenju i ekonomskim efektima potrošnje inozemnih (a i domaćih) turista, mora se zaključiti da to susrećemo neprestano iste (općepoznate) činjenice, stavove, tvrdnje i objašnjenja. Sve se to iznosi i ponavlja, čini se, s uvjerenjem i žarom kao da se radi o novoj značajnoj varijaciji, ili pak da ponavljanje samo po sebi ima neku posebnu vrijednost kad se radi o toj temi.

Ta vrsta istraživača samo je nekritički prihvaćala i navodila laudativno pozitivne izjave i tvrdnje o ekonomskim efektima turističke potrošnje uopće, a inozemne posebno. Za njih je svaka osporavajuća polemika u vezi s turizmom bila "uvreda zdravom razumu". Najžešći kritičari razvoja turizma, posebno onoga u zemljama u razvoju, bili su sociolozi i antropolozi. Srednju su liniju predstavljali ekonomisti (kao i oni iz prve vrste) koji su ukazivali da su mnoge postavke, tvrdnje i ocjene gorljivih pobornika razvoja turizma pod svaku cijenu proizvoljne, najčešće samo površno verbalistički vješto sročene, dok su u teorijsko-znanstvenom pogledu dubiozne ili neutemeljene. Do danas prevladavaju zastupnici razvoja turizma bez pogovora, kojima se s pravom pripisuje određena vrsta daltonizma u sagledavanju turističke stvarnosti i upadanje u fetišizam i mitomaniju o basnoslovnim efektima potrošnje inozemnih turista.

Takva je polarizacija prisutna u cijelom svijetu, a ne samo u pojedinim zemljama. O tom je pitanju Robert Lawsen, novinar u UN, specijalist za turizam, objavio godine 1983. u "Development Forum" (United Nations) informativan i instruktivan članak, u kojemu se nalazi i sljedeći stavak: "Zatim, ako se prihvati da turizam generira stvarnu dobit (tvrdnja koja je ponekad pogrešna), onda tu dobit valja staviti na vagu s društvenim troškovima. Preostaje, dakle, pitanje koje bi se moglo ovako izraziti: Obzirom na društvene troškove turizma, onakve kakvi jesu, opravdava li ta financijska dobit njegov razvoj?" Članak sadrži ranije citiran izraz "uvreda zdravom razumu". U navedenom članku Lawson jasno naglašava tvrdnju da devizni priljev turizma ne mora generirati i stvarnu dobit (profit). Ako ga generira, taj profit treba staviti u odnos na ukupne troškove koji su ga ostvarili, da bi se saznalo nisu li ti troškovi bili preveliki za ostvarenje njegove veličine.

Pobornici razvoja turizma pod svaku cijenu takva razmišljanja jednostavno odbacuju. Ona su za njih "uvreda zdravom razumu". Raste međutim, broj turističkih istraživača koji argumentirano mogu dokazati da je situacija obrnuta.

Razborit pristup analiza turističke potrošnje

Razborit pristup podrazumijeva da svaki istraživač znade koja su i kakva istraživanja prije njega izvršena o pojavi koju i sam istražuje. Ako od njih prihvati samo pozitivne rezultate i pohvalne stavove, a potpuno odbaci dvojbe i druge kritičke primjedbe svojih prethodnika, on prestaje biti istraživač i postaje “navijač” (“zaljubljenik”). Tu zamire svako objektivno, bilo empirijsko, bilo teorijsko-znanstveno, istraživanje. Nažalost, takvih je slučajeva mnogo baš u turizmu.

Prvi koji su zapazili i shvatili da je turist zanimljiv potrošač bili su lokalni faktori i stanovnici malih primorskih mjesta koja su ti turisti posjećivali. Da bi uočili važnost te nove, dodatne potrošnje za njihova mjesta, bilo im je dovoljno iskustveno zapažanje što većega broja tih privremenih posjetitelja. Ne samo to, nego su, također iskustvenim putem (bez ankete), utvrdili i njihovu ukupnu i prosječnu dnevnu potrošnju, pa je raščlanili u nekoliko osnovnih stavki, što se kasnije uobičajilo nazivati “struktura budžeta potrošnje” inozemnih turista.

Prema dosad poznatoj građi i dokumentaciji o inozemnom turizmu, prvi se podatak o tomu odnosi na Italiju. Objavio ga je ENIT (Ente Nazionale Industrie Turistiche) za inozemni turizam Italije za godinu 1922./1923. Izvor navodi da je prosječna dnevna potrošnja iznosila od 7,0 do 7,6 USD, a raščlanjena u postocima na sljedeće tri stavke: (a) za smještaj i prehranu 51,43%, (b) za veliki i mali promet 34,20%, (c) za ostalo 14,37%.

Drugi se primjer odnosi na turističku općinu Sostiere za godinu 1935./1936. Prosječna dnevna potrošnja iznosila je oko 6 USD, raščlanjena u sljedeće četiri stavke: (a) za smještaj i prehranu 48,00%, (b) za promet 15,33%, (c) za razne kupovine 23,34%, (d) za ostalo 13,33%.

Iz oba se primjera vidi da najveći postotak “budžeta” otpada na smještaj i prehranu (i danas je tako). S velikom bi se vjerojatnošću moglo tvrditi da je potrošnja tih privremenih stanovnika najprije utvrđena po stavkama “budžeta”, posebno ona za smještaj i prehranu, a tek nakon toga je sačinjen zbroj. Svatko je tada bio zadovoljan tom potrošnjom. Bila je skromna, ali osjetno korisna za lokalno tržište, i to je bilo najvažnije. Nitko toj potrošnji nije pripisivao neke spektakularne privredne moći, kao što to danas čine pobornici razvoja turizma pod svaku cijenu.

U nastavku se govori o nekolicini znanstvenih istraživača i analitičara fenomena turizma, čija je razmišljanja, stavove, tvrdnje i zaključke o turističkoj potrošnji vrijedno imati na umu.

Gunter Menges

Dr. Gunter Menges, sredinom pedesetih godina prošloga stoljeća, nakon tek završenih studija radio je u Institutu za turizam J.W. Goethe sveučilišta u Frankfurtu (Institut für Fremdenverkehrswissenschaft). Bio je vrstan makroekonomist, specijaliziran za ekonomske analize primjenom ekonometrijskih modela. Proučavao je i pisao o problemima statistike, jer je bio i sveučilišni nastavnik statistike. Direktor Instituta bio je također vrsni ekonomski znanstvenik dr. Heinz Sauermann, koji je vrlo brzo uočio šupljine u tada vladajućoj teoriji o privrednoj sušini turizma i njezinim privrednim efektima. O tom su pitanju on i dr. Menges bili istoga mišljenja, pa se može smatrati da su stavovi, tvrdnje i zaključci koje u svojim radovima iznosi dr. Menges istovremeno i gledište dr. Sauermanna i spomenutog Instituta kao znanstvene ustanove. U razdoblju od tri godine (1957.-1959.) u renomiranim je znanstvenim časopisima i zbornicima objavio više zapaženih znanstvenih rasprava o potrošnji stanovništva privredno razvijene zemlje za zadovoljenje svojih turističkih potreba. Za tu potrošnju uveo je dva nova izraza: Die touristische Konsumquote (kvota potrošnje za turizam) i Die touristische Konsumfunktion, s dodatkom, npr., Deutschland, Schweiz itd. (funkcija turističke potrošnje neke zemlje).

Polazište je Mengesovih istraživanja i analize Engelova teorija ljudskih potreba. Tek kad nešto postane čovjekovom potrebom koju želi zadovoljiti i ostvariti, on će za nju odvojiti određena novčana sredstva koja mu ostanu nakon što je zadovoljio potrebe nužne za održavanje (reprodukciju) same egzistencije. Taj se dio osobnoga dohotka naziva diskrecionim dijelom, kojeg pojedinac troši prema svojim željama i sklonostima.

U potrazi za tim diskrecionim dijelom osobnoga dohotka, dr. Menges je za Njemačku izveo ekonometrijsku analizu za razdoblje od 1929. do 1957., a za Švicarsku za razdoblje od 1929. do 1956. godine. Došao je do sljedećega zaključka: stanovništvo europske privredno razvijene zemlje za svoje turističke potrebe troši do 4% bruto nacionalnog dohotka, ili do 10% svojeg osobnoga dohotka. Oba su postotka pokazatelji makroveličina. Iz istraživane makroveličine ne može se izvesti mikroveličina. Mengesa ne zanima hoće li se tih 4% bruto nacionalnog dohotka ili 10% osobnoga dohotka utrošiti u zemlji ili u inozemstvu. Smatra da je on, makroekonomist, rekao svoje, a tko želi veličine i pokazatelje potrošnje za zadovoljavanje turističke potrebe istraživati na mikrorazini, neka to slobodno učini kako zna i umije.

Jedno istraživanje slično Mengesovu izvedeno je u bivšoj SFRJ pod nazivom "Turistička aktivnost stanovništva Jugoslavije u 1973. godini". Postotni pokazatelji istraživanja kretali su se u granicama Mengesovih postotnih pokazatelja: oko 4% u odnosu na bruto nacionalni dohodak, a oko 7% u odnosu na osobni dohodak.

Danas, promatrana s vremenske distance od četrdesetak godina, sva su takva istraživanja upitna u pogledu njihove praktične korisnosti, a njihovo izvođenje zahtijeva velik trud i troškove. Usto, za operativno tržišno poslovanje važniji su mikropokazatelji. U ovom času, čini se, do takvih se pokazatelja najuspješnije dolazi putem anketnih istraživanja. No, kad se radi o potrošnji inozemnih turista, a ne o drugim ciljanim podacima i pokazateljima, možda i ona postanu nepotrebna.

Robert Erbes

Sedamdesetih godina prošloga (tek završenog) stoljeća Organisation de Cooperation et de Development Economiques - OCDE (Međunarodna organizacija za ekonomsku kooperaciju i razvoj) sa sjedištem u Parizu angažirala je Roberta Erbesa da sačini studiju, o ekonomskom značenju i problemima međunarodnog turizma u zemljama u razvoju. Studija od oko 150 stranica objavljena je 1973. godine pod naslovom: "Le tourisme des pays en voie de developpement" (Međunarodni turizam i privreda zemalja u razvoju).

Vrijedno je navesti sljedeća zapažanja i upozorenja autora u vezi s razvojem sektora turizma, ne samo u zemljama u razvoju, nego i u privredno razvijenim zemljama. Evo nekoliko udarnih tvrdnji i razmišljanja tog istraživača:

- Mnoge zemlje u razvoju posjeduju veoma dobre resurse koji su prikladni i za razvoj turizma. No, to nije dovoljno. Prije odluke o izgradnji supra-i infrastrukture za razvoj turizma valja ozbiljno razmišljati i dobro poznavati iskustvo razvijenih turističkih zemalja. Ako se o tomu ne vodi računa, mogući su raznovrsni veliki promašaji.

- Mnoge zemlje u razvoju vidjele su u inozemnom turizmu "manu" koja će im riješiti teškoće koje imaju sa stranim sredstvima plaćanja (devizama), pa je to bio razlog što su inozemni turizam stavile u težište planova svojega općeg privrednog razvoja.

- Međutim, u postupku tih zemalja mogu se razlikovati tri pristupa i tri načina ponašanja: Prvo, neke su zemlje izbor i odluke donijele nakon što su unaprijed, ili barem za vrijeme izgradnje, napravile neku ekonomsku računicu. Drugo, neke su to učinile bez tih računica, naprosto vjerujući da su priče o fantastičnim privrednim efektima potrošnje inozemnih turista istinite. Treće, neke tu računicu čine tek naknadno, s ciljem da taj nedostatak uklone, odnosno da dadu neko racionalno obrazloženje posljedicama vlastitog izbora, ili da tom izboru naknadno dadu vanjski vid ekonomske logike, a katkada to čine imajući na umu oba cilja.

- Ekonomska je stvarnost "turističkog sektora" mnogo složenija, a s gledišta privrednih efekata mnogo je manje povoljna nego što se to čini na temelju

površnih ocjena. Dovoljno je imati na umu veličinu investicija koje se ulažu u “podsektor hotelijerstvo”, posebno kad se radi o hotelima koji posluju samo sezonski (pet do šest mjeseci u godini).

- Činjenica je također da se u ekonomskim računicama “turističkog sektora” gotovo uvijek potpuno zaboravlja predvidjeti tko će i kako vratiti investicije za opću i posebnu (specifičnu) infrastrukturu, nužnu da bi sektor turizma, u zemlji koja ga razvija, bio na suvremenom nivou, o kojemu ovisi plasman same turističke ponude i ponuđenih usluga.

- Nema zemlje koja raspoláže ispravnom i potpunom računicom koliko nju “košta” dolar koji je ostvarila od turističkoga deviznog priljeva. Nema računice bi li taj dolar koštao manje da su ista investicijska sredstva, uložena u “turistički sektor”, bila uložena u neki drugi privredni sektor, koji bi se skladnije uklapao u privredu zemlje kao cjeline.

- Nije dovoljno ekonomsko opravdanje pozivati se na činjencu da se putem turizma, možda, taj dolar brže ostvaruje nego što bi se ostvario u nekom drugom privrednom sektoru.

- Malo je zemalja, ako uopće postoje, koje bi mogle i smjele svoj ekonomski spas očekivati samo od turizma.

R. Erbes je, nema sumnje, na lapidaran način naveo “lepezu” problema koji, poput opasnih podvodnih grebena, dovode u pitanje vladajuće mišljenje o naročitim privrednim efektima koji nastaju razvitkom turizma u zemljama u razvoju. Mogli bismo dodati - i u privredno razvijenim zemljama.

J. A. Bodlender

U lipnju 1991. godine Svjetska turistička organizacija (WTO - World Tourism Organization) održala je u Ottawi međunarodnu konferenciju o otvorenim i spornim pitanjima turističke statistike, koja već sedamdesetak godina zadaju brigu određenim međunarodnim faktorima - nekoć UIOOT-u (Union Internationale des Organismes officiels de Tourisme) i Ligi Naroda u Ženevi a danas WTO-u, sljedniku UIOOT-a, i Ujedinjenim Narodima (UN). Do danas, naime, uz brojne međunarodne konferencije i još brojnije tiskane preporuke, nije ostvarena usporedivost turističkih statistika zemalja članica WTO-a. Stoga je jasno da ne postoji, niti može postojati, svjetski konzistentan sistem turističke statistike.

Na spomenutu konferenciju u Ottawi bili su pozvani i poznati “praktičari” s područja turizma. (tourism practitioners), među njima i J.A. Bodlender, predsjednik svjetski poznate konzultantske kompanije za turizam, hotelijerstvo i dokolicu

HORWATH CONSULTING Ltd, koji je napisao i objavio osvrt na tu konferenciju. Navest ćemo nekoliko autorovih primjedaba:

- Često se objavljuje mješavina podataka, pretrpana detaljima, a bez analitičkog objašnjenja, da bi se te podatke uopće moglo razumjeti. (Autor misli na statističke publikacije WTO-a).
- Nelagodno se osjećam koliko se važnosti pridaje tzv. "turističkoj platnoj bilanci". Uvijek sam vjerovao da je svaka takva bilanca potpuno artificijelna i besmislena, da je to samo misaona gimnastička vježba vladinih ekonomista da bi potkrijepili vlastiti način predočavanja i argumentiranja.
- Brine me činjenica što bi turistički praktičari mogli postati toliko impresionirani takozvanim znanstvenim sposobnostima ekonomskih stručnjaka u njihovim ministarstvima financija i planiranja da bi i sami počeli vjerovati u potrebu uspostavljanja ujednačenoga tijesnog steznika za luđake u prikazivanju statističkih podataka. Kad se radi o potrebama turizma, ne vidim da to ima nekoga posebnog smisla. Naprotiv, može dovesti do zabluda.
- Kao što se vidi, Bodlender nije bio naročito obziran u ocjeni statističkih publikacija WTQ-a.

Dr. Ivan Antunac

Dr. Ivan Antunac u svojim se tiskanim radovima i usmenim istupima često pozivao na ranije navedene autore (R. Lawson, G. Menges, R. Erbes, J.A. Bodlender i drugi), naglašavajući njihova upozorenja u vezi (vladajućih) pretjerivanja o posebnim, izvanrednim privrednim efektima potrošnje inozemnih turista za privredu posjećene zemlje. To ga je potaklo da na savjetovanju "Turizam i ekonomska stabilizacija", održanom 1987. godine u Dubrovniku, istupi sa svojim prilogom "Pretjerane ocjene o značenju inozemnog turizma u privredi Jugoslavije" (o savjetovanju je izdan zaseban zbornik).

U svom prilogu autor, među ostalim, navodi i sljedeće: "Ugostiteljstvo i turizam, uzeti u cjelini kao oblast "08", sudjeluju već više od dvadesetak godina s oko 3% u ukupnom društvenom proizvodu naše privrede u što je uračunat devizni priljev od inozemnog turizma. Dio pak, koji otpada samo na inozemni-turizam doseže jedva 2% ukupnoga društvenog proizvoda privrede Jugoslavije. Iz tih se veličina nameće veoma jednostavno, gotovo banalno pitanje: može li dio jedne cjeline, koji predstavlja tek oko dva do tri, pa eventualno četiri posto (4%) te cjeline, uopće utjecati da se u preostalom dijelu te cjeline (koji predstavlja, dakle, njezinih 96%-98%) išta bitnijeg dogodi?! Smatramo da iznesenim veličinama uopće nije potreban komentar, a zaključak se nameće sam od sebe. Naime, tako maleni dio određene cjeline ne može ništa bitnijeg u njoj promijeniti."

Dosadašnjom analizom stiglo se do godine 1990., posljednje za koju se statistički podaci za Hrvatsku nalaze u zajedničkom Statističkom godišnjaku bivše SFRJ. U tom analitičkom prikazu navode se podaci i pokazatelji iz dva (jedino postojeća) izvora. Prvi je izvor Narodna banka bivše SFRJ o deviznom priljevu od inozemnog turizma, kao makropokazatelju. Drugi su izvor anketna istraživanja s podacima i pokazateljima devizne potrošnje po jednomu registriranom noćenju.

Statistički podaci jednog i drugog izvora samo su, kako je već rečeno, pokazatelji određene **vjerojatne zakonitosti**, a ne pokazatelji i veličine koje bi se smjele koristiti u ozbiljnoj kvantitativnoj analizi. Još manje kao knjigovodstveno-bilančne veličine, što mnogi, pogrešno, čine još sada (o čemu će još biti govora u ovome radu). S pravom bi netko mogao postaviti pitanje: zašto se onda to uopće istražuje, utvrđuje i objavljuje na opisani način? Na to pitanje možemo i ovako odgovoriti: Do podataka istovrsne statističke vrijednosti koju imaju podaci Narodne banke o deviznom priljevu od turizma, kao i do podataka anketnih istraživanja o deviznoj potrošnji po registriranom noćenju, može se doći mnogo jednostavnije i jeftinije. No, kad se već koriste dva spomenuta izvora, moguće ih je rabiti kao međusobne kontrolnike. Kad među njima ne postoji velika razlika, može se zaključiti da su oba izvora jednako blizu stvarnosti. Međutim, ako se razlika značajno poveća, valja zaključiti da je u metodologiji jednog ili drugog izvora (ili obaju) došlo do veće greške. To se upravo dogodilo u podacima i pokazateljima spomenutih statističkih izvora u razdoblju od 1993. do 2000. godine. Detaljnije ćemo o tomu govoriti kasnije.

U razdoblju od šesnaest godina (1975. do 1990.), bitnih razlika u podacima i pokazateljima spomenutih izvora nije bilo. Pojavile su se tek u posljednje tri godine (1988., 1989. i 1990.), a potpuno su nestale u cjelini razdoblja.

Turizam Republike Hrvatske od 1991. do 2000. godine

Duboka politička kriza koja je tinjala u posljednjih pet godina bivše SFRJ (1985-1990) eskalirala je 1991. u otvorenu agresiju Srbije i JNA - najprije na Sloveniju, ali je glavni cilj bila Hrvatska. Taj je ratni period donio ogromne ljudske i materijalne gubitke, a turizmu posebno. Štete su bile tolike, da smo još uvijek daleko od predratnoga stanja, a pogotovo od toga da premašimo razinu postignutu 1990. godine. Posebno to vrijedi za turizam. Stanje je bilo takvo da je upravo čudo da se na onako malomu, od rata zaštićenom prostoru (Istre) uopće ostvarilo i onoliko inozemnih noćenja u 1993. godini. Ukupan broj inozemnih noćenja za cijelu Hrvatsku iznosio je oko 9,7 milijuna, ili oko 24% najbolje predratne godine (1987).

Dva TOMAS anketna istraživanja

Iako je bila takva situacija, ipak je odlučeno da se u tom razdoblju izvedu dva TOMAS anketna istraživanja. Prvo 1994., kad je ostvareno 15,5 milijuna, a drugo 1997., kad je zabilježeno 24,7 milijuna inozemnih noćenja (oko 61,7 % od najbolje predratne godine). U anketi iz 1994. potrošnja inozemnih turista po danu boravka iznosi oko 32 USD, a u anketi iz 1997. oko 34 USD, od čega na smještaj i prehranu otpada oko 83%. Za sve ostalo, za tzv. izvanpansionsku potrošnju, jedva da ostane oko 6 USD (približno 17%). Eto, takva potrošnja uporno prati naš inozemni turizam desetke godina.

Čini se, međutim, da se rukovoditelji sektora turizma zaduženi za njegov razvoj, ne mogu ili ne žele pomiriti s takvom stvarnošću. Zato se, svjesno ili nesvjesno, ponašaju kao da je devizni priljev (stvarna potrošnja inozemnih turista) gumena zračnica koju mogu i smiju napuhati kako im odgovara, pa kao da time dokazuju kako su svoj zadatak uspješno završili. A to što zamalo 80% hotela nije u stanju od poslovanja bilo koje sezone platiti ni kamate (a kamoli glavnice) na kredite za pripremu sezone, to su sami krivi, jer nisu slušali "mudro rukovodstvo", koje im je genijalnom računskom akrobatikom osiguralo (nepostojeće) milijarde dolara (o čemu će još biti govora u ovome radu).

"Hrvatski turizam u brojkama"

To je naslov službene godišnje brošure Ministarstva turizma Republike Hrvatske, s brojčanim podacima i pokazateljima o domaćem i inozemnom turizmu u Hrvatskoj. Prvi podaci za samostalnu Hrvatsku (nakon izlaska iz SFRJ) počinju s 1993. godinom. Zadnja je brošura iz 2000., s podacima za 1999. godinu. U njima se na odgovarajućim mjestima nalaze podaci o broju ostvarenih (registriranih) noćenja i deviznom priljevu od inozemnog turizma. Kad se ta dva podatka navedu jedan uz drugoga i stave u međusoban odnos, dobiva se, po općoj i matematičkoj logici, devizni priljev sveden na jedno registrirano noćenje, odnosno na dan boravka inozemnog turista.

Evo tih brojčanih podataka.

Tablica 5.

	1	2	3
Godina	Inozemna noćenja (u 000)	Devizni priljev (u mil. dolara)	Priljev po noćenju u dolarima
1993.	9758	832	85
1994.	15556	1427	91
1995.	8515	1584	186
1996.	16546	2014	121
1997.	24697	2529	102
1998.	26002	2726	105
1999.	21349	2502	117
Aritmetička sredina	(122423) (17489)	(13614) (1945)	(807) (115)

Dok su brojke iz stupca 1 i 2 bile raštrkane po stranicama sedam brošura, bilo je teško na zoran način uočiti nelogičnost i neprihvatljivost odnosa njihovih veličina i vrijednosti. Sad kad su skupljene u istoj tablici, njihova je nelogičnost i neprihvatljivost očita.

Navedene brojčane veličine o deviznom priljevu od inozemnog turizma ne služe na čast odgovarajućim službama Narodne banke Hrvatske, a još manje čelnim osobama u organima i institucijama državne uprave i samouprave, zaduženima za politiku razvoja. Oni su, naime, prihvatili i popularizirali podatke o deviznom priljevu od turizma u veličinama od dvije do tri i pol milijarde dolara, kad su to bančine podatke uzeli "zdravo za gotovo". To pokazuje da je njihovo pozivanje na takav devizni priljev u punom skladu s nedovoljnim poznavanjem materije o kojoj daju izjave. Riječ je o pomanjkanju osjećaja za red veličina u turizmu, bez čega je teško, gotovo nemoguće, donositi logične i pravilne zaključke.

Dva TOMAS anketna istraživanja upravo iz toga razdoblja (iz 1994. i 1997. godine) na eklatantan način pobijaju podatke Narodne banke Hrvatske o deviznom priljevu od inozemnog turizma, te veličinu potrošnje (deviznog priljeva) po jednom registriranom noćenju (to jest, po jednom danu boravka). Prema TOMAS anketnom istraživanju iz 1994. potrošnja po danu boravka iznosila je 32 USD, a prema onomu iz 1997. godine 34 USD. Otkud sada najednom, u 3. stupcu tablice 5., iznosi od 85 do 186 dolara? Veličine navedene u 3. stupcu nedvojbeno pokazuju zbrku koja vlada u glavama osoba koje su do tih veličina došle. Prema podacima Narodne banke bivše SFRJ, a razdoblju od 1975. do 1990., devizni priljev po registriranom noćenju dosegao je prosjek od oko 30 USD, a po zadnjem TOMAS anketnom istraživanju iz 1997. prosjek od oko 34 USD.

Broj inozemnih noćenja u Hrvatskoj u 1993. godini jedva dostiže oko 25% noćenja u 1987. godini. No, devizni priljev po jednom noćenju raste za oko 150%. U 1994. porast noćenja iznosi 5,79% a devizni priljev po danu boravka samo 6 USD. U 1995. događa se turističko “čudo”. Broj noćenja pada za 7,041 milijun ($15,556 - 8,515 = 7,041$), ali devizni priljev po noćenju narasta na 186 USD. Raste, dakle, u odnosu na prethodnu godinu oko 100%, a u odnosu na zadnje TOMAS anketno istraživanje iz 1997. oko 447%. Odgovor na takvo što može biti samo ponavljanje izjave J.A. Bodlendera koja glasi: “Nelagodno se osjećam koliko se važnosti pridaje tzv. “turističkoj- platnoj bilanci”. Uvijek sam vjerovao da je svaka takva bilanca potpuno artificijelna i besmislena, da je to samo misaona gimnastička vježba vladinih ekonomista da bi potkrijepili vlastiti način predočavanja i argumentiranja”.

Ako bismo željeli biti široke ruke pa onih 34 USD iz TOMAS ankete zaokružili na 40, dobili bismo sljedeće: U razdoblju od 1993. do 1999. ostvareno je 122,349 milijuna noćenja. Ta noćenja pomnožena sa 40 USD daju ukupan devizni priljev od inozemnog turizma od 4,893 milijarde USD. Dakle, Narodna banka Hrvatske u “gumenu zračnicu” deviznog priljeva od turizma, za period od sedam godina upuhala je još 8,721 imaginarnih milijardi USD.

Podaci Narodne banke Hrvatske papagajski se populariziraju do neukusa. Otvoreno je reagirao samo jedan sveučališni profesor iz Pule, te na primjeran stručan način jedan novinar iz riječkoga “Novog lista”. Istraživači TOMAS anketnih istraživanja nisu uopće reagirali, a niti brojni znanstveni eksperti za sektor turizma. Možda su smatrali da je bolje šutnjom bagatelizirati podatke Narodne banke Hrvatske o deviznom priljevu od inozemnog turizma, nego se upustiti u njihovu kritiku.

Medijska halabuka o prošlogodišnjoj sezoni (2000) inozemnog turizma Hrvatske

Nakon Drugoga svjetskoga rata u mnogim se zemljama, pa tako i u nas, počelo govoriti o inozemnom turizmu kao o **panaceji** za ratom upropaštene nacionalne privrede. Tvrđilo se da će inozemni turizam najbolje i najbrže aktivirati privredne potencijale zemlje. Takvo mišljenje, često puta s velikom dozom reklamerske šminke, ostalo je i do danas, iako je inozemni turizam vrlo malo pomagao privrednom razvoju tih zemalja. Teško je danas ući u tadašnji društveno-psihološki supstrat državnih organa, privrednika, znanstvenika, pa i širokih narodnih slojeva, koji je stvarao i stvorio takvo mišljenje. No, čudno je što i danas, posebno u nas, prevladava fanatična opsesija inozemnim turizmom - danas kad se sve znade o privrednoj anatomiji i fiziologiji onoga dijela finalne osobne potrošnje kojega pojedinac troši

za zadovoljenje svoje turističke potrebe i navike. Sve vrste medija bile su pretrpane napisima, izjavama, intervjuima odgovornih osoba o fantastičnom uspjehu naše prošlogodišnje (2000) turističke sezone. Njihov je sadržaj, međutim, u mnogočemu bio konfuzan, nejasan, nelogičan i netočan, ali reklamerski. Možda je nekoć to reklamerska šminka inozemnog turizma bila potrebna, pa i korisna. Danas je ona opasna i štetna.

U nastavku ćemo pokušati vlastitom analizom i argumentacijom dokazati da postoji i druga strana medalje koja pobija, ili barem dovodi u veliku sumnju euforičnost izjava odgovornih činitelja o izvanrednom uspjehu prošlogodišnje turističke sezone.

Izbor i redoslijed tema i problema o kojima se u nastavku govori, pokušaj je da se na sustavan način ukaže na bitne netočnosti i zablude stvorene nerealnim procjenama.

8.1. O broju registriranih noćenja

Da bi se o tom pitanju moglo ozbiljno i argumentirano raspravljati, trebalo je sačiniti posebnu tablicu s izabranim, na jednomu mjestu prikazanim statističkim podacima.

Tablica 6.

Inozemna noćenja Republike Hrvatske (000)	1999.	2000. (I-IX)	1986.	1987.
Ukupno	21230	33164	41505	42204
Od toga				
Njemačka	4496	7574	16909	17076
Austrija	2365	3144	4624	4157
Italija	2544	4321	3911	4216
Engleska	264	380	4124	4710
Češka	2844	4712	2949	2496
	12513	20131	32517	33015
Slovenija	4222	4952	-	-
BiH	756	680	-	-
	17491	25763	32517	33015
Ostalo	3739	7401	8988	9187
	21230	33164	41505	42202

Domaća noćenja	5078	4956	26701	25954
	26308	38120	68206	68156
Struktura domaćih noćenja Hrvatske u 1986. i 1987.			1986.	1987.
Hrvatska			8836	8397
Slovenija			6821	6846
Srbija			6163	6200
BiH			4197	3384
			26017	25317
Ostalo			684	637
Ukupno			26701	25954
Hrvatska			-8836	-8397
Bez Hrvatske			17865	17557

Podaci u tablici 6. pregledni su i prikladni da svatko može prema vlastitim željama i razmišljanjima izvesti i druga međusobna uspoređivanja tih podataka, pa tako doći do novih zaključaka. U daljnjem se tekstu ističu samo sljedeći naglasci. Najveći broj turističkih noćenja ostvaren je u Hrvatskoj 1986. i 1987. godine. U 1987. je ostvareno ukupno 68,156 milijuna noćenja, od toga 42,202 inozemnih i 25,954 domaćih. Te je godine u bivšoj SFRJ ostvareno ukupno 109,983 milijuna noćenja – 57,684 domaćih i 52,299 inozemnih. U Hrvatskoj je, prema tomu, ostvareno oko 80% inozemnih i oko 45% domaćih noćenja bivše SFRJ. Hrvatska je, dakle, bila njena najturističkija republika. Iz, podataka i pokazatelja navedenih u tablici 6, za 2000. i 1987. godinu, izdvajamo bitno: U godini 2000. ostvareno je iz Njemačke 9,502 milijuna noćenja manje nego 1987., iz Engleske 4,330 milijuna, a iz Austrije 1,373 milijuna noćenja manje. Iz Italije je ostvaren isti broj noćenja, dok je iz Češke broj porastao za 2,216 milijuna. No, za tih pet zemalja 2000. je godine ostvareno 12,884 milijuna noćenja manje (33,015 – 20,131 = 12,884). Kao inozemna noćenja pojavila su se 4,952 milijuna noćenja iz Slovenije, te 680 tisuća iz Bosne i Hercegovine. Domaćih noćenja iz same Hrvatske u 2000. je godini manje za 3,441 milijun nego u 1987. godini.

Ukupno je 2000. godine ostvareno 30,036 milijuna (inozemnih i domaćih) noćenja manje nego u 1987. godini (68,156 - 38,120 = 30 036), to jest, tek oko 44% ukupnoga broja noćenja ostvarenih u 1987. godini. To najbolje pokazuje u kakvoj je i kolikoj krizi naš turizam u 2000. godini u odnosu na broj ostvarenih noćenja. Stoga je neozbiljno i vrlo štetno što čelnici turističkog sektora uspoređuju rezultate 2000. godine s prethodnim, još nepovoljnijim godinama (1998., 1999. itd); a stvarnost prešućuju i zamagljuju. Umjesto toga, u svojim su izjavama i istupima morali otvoreno reći koliko još treba da bi se dostiglo nešto što je već

ostvareno prije punih četrnaest godina. Koga to oni žele zavarati ili prevariti? Ili su im, pak, izjave u skladu s njihovim (ne)poznavanjem problematike o kojoj govore?!

Spomenute, 1987. godine, Narodna banka bivše SFRJ objavila je da je devizni priljev iznosio 1,533 milijardi USD, od 52,3 milijuna inozemnih noćenja, znači 29,2 USD po noćenju. A naša Narodna banka i turistički čelnici nonšalantno (ili možda neodgovorno) operiraju s 3,0 do 3,5 milijardi USD od 33,164 milijuna inozemnih noćenja, što uključuje 5,632 milijuna noćenja iz Slovenije i Bosne i Hercegovine. U prvom slučaju to znači oko 90, a u drugom oko 105 USD po noćenju, što čini tri do tri i pol puta više nego 1987. godine u bivšoj SFRJ. Ukratko, služba Narodne banke i hrvatski turistički čelnici duguju turističkim istraživačima, organima državne uprave i široj javnosti potrebna objašnjenja.

Još o deviznom priljevu - ili "nepoznanica s tri naziva"

Drugi dio gornjega naslova preuzet je iz napisa dugogodišnjeg turističkog novinara riječkoga "Novog lista", I. Kirgina, objavljenoga 30. rujna 2000. godine. U tom napisu Kirigin na jednomu mjestu kaže: "Tekuće procjene Ministarstva i Hrvatske turističke zajednice da će turizam donijeti u 2000. godini Hrvatskoj 3-4 milijarde dolara slabo su utemeljene. . . Ono što je gore vrlo zbunjujuće jest da se o toj svoti govori jednom kao o deviznom prometu, drugi put kao o prihodu, a onda se javlja i treći termin "devizna zarada" od turizma, što nije dopustivo ni novinarima, a kamoli visokim turističkim dužnosnicima". Novinar je to vrlo dobro uočio i dao do znanja spomenutim dužnosnicima da se nejasno i nestručno izražavaju. No, u tisku su se pojavili još i gori, nedopustivi termini, na primjer: dobit, profit i slično.

Uz ono što je već prije u ovom radu rečeno o deviznom priljevu od turizma i anketnim istraživanjima o potrošnji turista po putovanju i danu, potrebno je, u skladu s pravilnom zamjerkom novinara Kirigina, naglasiti (uz neizbježna ponavljanja) i ovo: da bi neka veličina bila dio prometa, prihoda, zarade, dobiti, profita i slično, mora najprije biti knjigovodstvena stavka određene bilance (u pravilu godišnje). Svaka bilanca mora uknjižiti svaku stavku troškova. Tek se na kraju, kao na vagi, vidi koja plitica i za koliko prelazi onu drugu, je li prevagnula pozitivna ili negativna strana. Međutim, devizni priljev koji utvrđuje i objavljuje Narodna banka, ili veličina turističke potrošnje dobivena anketnim istraživanjem, nisu uopće knjigovodstvene stavke. Te su veličine isključivo statistički pokazatelji onih masovnih i složenih društvenih pojava koje se ne mogu obuhvatiti i ugurati u bilančne kalupe. Da bi se saznalo barem stohastičke zakonitosti tih pojava, one se istražuju posebnim statističkim metodama i instrumentarijem.

Stoga je u pravu R. Lawson, novinar UN, specijalist za turizam, kad je napisao da se ne može prihvatiti tvrdnja da inozemni turizam uvijek generira stvarnu dobit. Isto je tako bio u pravu i R. Erbes kad je napisao: "Prvo, nema zemlje koja raspolaze ispravnom i potpunom računicom koliko nju "košta" dolar koji je ostvarila od turističkoga deviznog priljeva, te drugo, malo je zemalja, ako uopće postoje, koje bi mogle i smjele svoj ekonomski spas očekivati samo od turizma". I na kraju, u pravu je i J. A. Bodlender, pišući: "Nelagodno se osjećam koliko se važnosti pridaje tzv. "turističkoj platnoj bilanci". Uvijek sam vjerovao da je svaka takva bilanca potpuno artificijelna i besmislena, da je to samo misaona gimnastička vježba vladinih ekonomista da bi potkrijepili vlastiti način predočavanja i argumentiranja".

Dodatno ekspliciranje tvrdnji citiranih autora vodilo bi u opširnu (teorijsko-znanstvenu i knjigovodstveno-bilancijsku) analizu, koju valja izbjeći, ali problem bude ipak u biti objašnjen. Iz ranije iznesenoga moglo bi se zaključiti da devizni priljev od turizma koji je utvrdila Narodna banka nema kauzalne veze s potrošnjom inozemnih turista po putovanju i danu boravka, utvrđenom anketnim istraživanjem. Isto tako, da ni prvi niti drugi pokazatelj, svaki za sebe, nemaju kauzalne veze s tržišno-privrednom stvarnošću.

Da. Takav je zaključak pravilan! U času kad se ta finalna osobna potrošnja događa, ona se po prvi i jedini put unosi u knjigovodstvo onoga tržišnog subjekta kod kojeg se ta potrošnja dogodila. Između te potrošnje i finalne osobne potrošnje stanovnika posjećene zemlje u tržišno-privrednom smislu nema nikakve razlike, jer je inozemni turist u tom času zaista bio (iako samo privremeni) stanovnik te zemlje. Zbog toga se, u računovodstvu narodne privrede, potrošnja inozemnih putnika (dakle i turista) najprije unosi u jedinstveni račun "potrošnje stanovništva". Tek naknadno, da bi se utvrdila stvarna osobna potrošnja domaćeg stanovništva, od zbroja se odbija procijenjeni dio koji je nastao potrošnjom inozemnih putnika i turista. Međutim, ništa se ne događa na tržištu, u privredni i u računima privrednih subjekata dok Narodna banka utvrđuje, utvrdi i objavi koliki je devizni priljev od turizma. Isti je slučaj i s anketnim istraživanjem potrošnje po putovanju i danu boravka. Naravno, svaki će znanstveni istraživač na polju turizma, u svojim kvantitativnim analizama, više vjere poklanjati anketnim istraživanjima, jer su ta istraživanja ipak svojevrsan field research, kao što je utvrđivanje deviznog priljeva od turizma što ga provodi Narodna banka.

Sumnje u postojanje stručne, utemeljene i uvjerljive metodologije Narodne banke Hrvatske pri utvrđivanju deviznog priljeva od turizma

Te se sumnje mogu obrazložiti sljedećim činjenicama.

Prvo. Narodna banka Hrvatske nije do danas objelodanila nikakav službeni dokument o metodologiji utvrđivanja deviznog priljeva od inozemnog turizma.

Međutim, svakomu je znanstvenom istraživaču na polju turizma jasno da to više nije metodologija Narodne banke bivše SFRJ.

Drugo. Podaci i pokazatelji u trećem stupcu *tablice 5.* u velikoj se mjeri razlikuju od pokazatelja iz TOMAS anketnog istraživanja u 1994. i 1997. godini. U tim se istraživanjima potrošnja po danu boravka kreće od 32 do 34 USD, dok je u trećem stupcu te tablice najmanja veličina toga pokazatelja 2,5 puta veća (85 USD), a ona najveća čak 5,5 puta (186 USD).

Treće. Kad su se pojavile tako velike, a neobjašnjene razlike, neki su se znanstveni istraživači obratili odgovarajućoj službi Narodne banke Hrvatske, tražeći pojašnjenje. Odgovor je bio: “Naša je sadašnja metodologija još uvijek eksperimentalna. U toku je, u suradnji sa stručnjacima izvan Banke, izrada i definiranje kvalitetne metodologije utvrđivanja deviznog priljeva od turizma, prema međunarodnim standardima”.

Prema podacima i pokazateljima u tablici 5., čini se da je Narodna banka Hrvatske svake godine (od 1993. do 1999.) vršila novi, drugačiji eksperiment, pa da je to uzrok tolike nelogičnosti, neutemeljenosti i neprihvatljivosti u tablici iznesenih podataka i pokazatelja (o čemu je već bilo govora). Ako je to tako, onda podaci i pokazatelji vrijede samo za pojednu godinu i ne smiju se međusobno uspoređivati. U tom slučaju Narodna banka Hrvatske morala je tu činjenicu posebno naglasiti i objaviti. Nije, međutim, tako postupila, već je te podatke, ne kao eksperimentalne, objavila u domaćim statističkim publikacijama, a dostavila ih je (na određenim formularima) i međunarodnim organizacijama. Time je Narodna banka Hrvatske napravila opću zbrku. Jer, eksperimentalni se rezultati, bez posebne napomene, ne smiju objavljivati kao da su rezultati određene verificirane i službeno usvojene metodologije.

Utemeljeno reagiranje dr. Vinka Jurcana

Naši su se turistički čelnici prošle sezone razmetali milijardama dolara deviznog priljeva od turizma. Prognozirali su 3,0 do 3,5 milijarde USD u sezoni 2000., dočaravajući u budućnosti perspektivu i do 10 milijardi USD. Pritom su često koristili potpuno pogrešne termine kao što su: prihod, zarada, dobit, profit, a nisu priznavali da je taj priljev, kad bi i bio toliki, samo tzv. bruto promet, utržak od kojega valja odbiti sve troškove da bi se utvrdilo ima li ili nema dobiti. Bruto promet od, npr., 100 milijardi može tržišnom subjektu prouzročiti gubitak i od 10 milijardi.

Na te euforične izjave svojim se kritičkim upozorenjem javio Vinko Jurcan. Novinar zagrebačkoga “Vjesnika” ovako je, u broju od 14/15. kolovoza 2000.

godine, prenio njegove riječi: “Nerealno je očekivati da će naš turizam u ovoj godini ostvariti toliki prihod. Naime, ako smo lani ostvarili 22 milijuna, a rečeno je da ćemo u ovoj godini ostvariti 30 posto veći turistički promet, onda to znači da u ovoj godini možemo ostvariti najviše 30 milijuna noćenja. Pomnožimo li fizički turistički promet s prosječnom potrošnjom po turistu od 40 US dolara na dan, na koliko se neke prognoze postavljaju, premda su i one pretjerane, proizlazi da u godini možemo računati na prihod od turizma u vrijednosti od 1,2 milijarde USD, ali i to je prenategnuto”, kaže naš sugovornik. Dodaje i da prosječna dnevna potrošnja turista u najrazvijenijim zemljama Europe ne prelazi 85 DM, a u nas trenutno iznosi oko 33 USD.

V. Jurcan dugogodišnji je znanstveni istraživač na području turizma, profesor ekonomike i sociologije turizma na pulskom Fakultetu ekonomije i turizma. Njegovo se kritičko upozorenje temelji na velikom znanju i bogatom iskustvu, stečenomu dugogodišnjim proučavanjem fenomena turizma na međunarodnom i domaćem tržištu.

Zadnje je TOMAS anketno istraživanje (1997) pokazalo da smo na međunarodnom turističkom tržištu, u godišnjem prosjeku, po jednom danu turističkog boravka u našoj zemlji ostvarili cijenu od oko 34 USD. Svako od ukupno četiri TOMAS anketna istraživanja (od 1987. do 1997. godine) bilo je popraćeno posebnim predstavljanjem i napisima u dnevnom i stručnom tisku. Njihovi su rezultati uvijek bili priznati i prihvaćeni kao vrijedni orijentacijski podaci i pokazatelji o ekonomskim efektima našega turizma. Analiza prodajnih cijena turoperatorskih avionskih paket-aranžmana daje približno istu cijenu po danu boravka, ne samo za našu zemlju, nego i za druge mediteranske turističke destinacije. U približno istom se okviru kreću i podaci Njemačke narodne banke o potrošnji Nijemaca na turističkim putovanjima u inozemstvo.

V. Jurcan je cijenu TOMAS istraživanja iz 1997., kao što i sam kaže, široke ruke, zaokružio od 34 na 40 USD. Pa ipak, i s tim povećanjem, za prognoziranih oko 35,0 milijuna inozemnih noćenja u 2000. godini, devizni priljev može iznositi najviše 1,4 milijarde, a ne fantastičnu brojku od 3,0 do 3,5 milijardi USD. Iz svega što je do sada navedeno, mora se zaključiti da su podaci Narodne banke Hrvatske o deviznom priljevu od inozemnog turizma, od 1993. do 1999., zaista plod nekog neprikladnog, a (turističkim istraživačima i široj javnosti) neopisanog i neobjašnjivog eksperimentiranja.

Nije naodmet još jednom spomenuti kako je netko iz odgovarajuće službe Narodne banke Hrvatske, na pitanje turističkih istraživača odgovorio da je bančina metodologija još uvijek eksperimentalna. Valja podsjetiti da je u Statističkom ljetopisu Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske (izdanje 2000.), u metodološkim objašnjenjima ekonomskih odnosa s inozemstvom navedeno i sljedeće: “Prihodi od putovanja - turizma računaju se od prvog tromjesečja 1999.

godine temeljem anketa o potrošnji inozemnih putnika u Hrvatskoj koju zajednički provode Hrvatska narodna banka i Institut za turizam, te se dopunjuju podacima Hrvatskog zavoda za zdravstveno osiguranje o obavljenim zdravstvenim uslugama nerezidentima.” (vidi str. 318).

To je prvo kratko, nedovoljno i neprihvatljivo službeno objašnjenje kako Narodna banka Hrvatske utvrđuje devizni priljev od inozemnog turizma, na koje svaki ozbiljan istraživač može uputiti prigovore.

Prvo. U međunarodnim klasifikacijama djelatnosti ne postoji stavka s nazivom “Putovanje - turizam”. Postoji samo “Putovanje”, bez crtice i riječi turizam.

Drugo. Tvrdnja da je spomenuti naziv u skladu s Priručnikom Međunarodnoga monetarnog fonda za sastav platne bilance odnosa inozemstvom, nije točna. Naziv je te stavke u spomenutom priručniku samo “travel” (putovanje). Jedino je u fusnoti objašnjeno da se “travel” iz priručnika može smatrati sinonimom terminu turizam, koji koristi Svjetska turistička organizacija (WTO). To, međutim ne daje pravo bilo komu da naziv stavke “Travel” mijenja u stavku “Travel - tourism”.

Treće. Ako se prihodi od stavke “putovanje - turizam” računaju tek od prvoga tromjesečja 1999. godine, što onda znače brojčani podaci o deviznom priljevu od inozemnog turizma za godinu 1993., pa do zaključno 1998., objavljeni u službenoj publikaciji “Hrvatski turizam u brojkama” (vidi tablicu 5.)?!

Četvrto. Ako se radi o nekom novom anketnom istraživanju koje provodi Narodna banka zajedno s Institutom za turizam iz Zagreba, onda je potrebno objasniti zašto se podaci tog istraživanja, o potrošnji po danu boravka, uvelike razlikuju od podataka dobijenih TOMAS anketnim istraživanjem iz 1997., što ga je proveo sam Institut. Razlika se kreće od 150% do 440% posto. Nije valjda ta razlika nastala spomenutom dopunom podataka Hrvatskog zavoda za zdravstveno osiguranje za zdravstvene usluge pružene nerezidentima?!

Ukratko: u nas vlada društveno-privredna psihoza koja tvrdi da je razvitak inozemnog turizma naša izvanredna “razvojna šansa” koja će omogućiti basnoslovan privredni procvat zemlje, pod parolom “Što ako ne turizam?” Svako upozorenje i poziv na treznije razmišljanje smatra se “uvredom zdravom razumu”. A takovih je upozorenja bilo. Tako je Ante Kobašić u časopisu “Cro-turizam”, ožujka 1999. objavio kratak osvrt na “Konceptiju dugoročnog razvitka hrvatskog turizma”, objavljenoj u prosincu 1998. U osvrtu pod naslavom “Devet milijard USD od turizma - cilj ili želja?” upozorava na megalomansko razmetanje milijardama dolara deviznog priljeva od inozemnog turizma.

Najnovije upozorenje Dubravka Mihaljeka

Dubravko Mihaljek radio je kao viši ekonomski stručnjak u dvjema međunarodno poznatim financijskim institucijama (Bank for International Settlements i International Monetary Fund).

U časopisu “Financijska teorija i praksa” (br. 4/2000., Zagreb, prosinac 2000.) objavio je opsežan i vrlo vrijedan rad pod naslovom “Prilog razradi dugoročne strategije privrednog razvoja Hrvatske”, u kojemu govori i o mjestu i važnosti turizma u dugoročnom razvoju Hrvatske. “Iz ovih podataka proizlazi da ekonomski potencijal hrvatskog turizma u svjetskim razmjerima nije beznačajan.³ Međutim, pogrešno bi bilo iz toga zaključiti da turizam treba postati strateška orijentacija dugoročnog razvoja. Detaljne analize pokazale su da niti jedna zemlja nije postala razvijena tako što je razvijala turizam, nego upravo obrnuto: što je privreda bile razvijenija, to se više razvijao i ekonomski potencijal turizma.”

Vjerojatno ni to vrlo ozbiljno utemeljeno upozorenje Dubravka Mihaljeka neće djelovati na one koji u psihozi oko turizma znaju samo ponavljati: “Što ako ne turizam?”

Turizam kao “nevidljivi izvoz” - Multiplikator inozemne turističke potrošnje - “Satelitska bilanca turizma”

Fanatizirani zastupnici razvoja turizma pod svaku cijenu često tvrde da taj razvoj predstavlja pravi zamašnjak privrednog razvitka cijele zemlje. Objašnjavaju to time što je turizam nevidljivi izvoz, što ima svojstvo privrednog multiplikatora, te time što su stručnjaci međunarodnih turističkih organizacija (naprimjer WTO) otkrili “satelit-bilancu turizma”, koja definitivno potvrđuje postojanje dosad neotkrivenih privrednih svojstava i efekata u privredi zemlje kao cjeline, koje je sada “satelitskom bilancom” moguće locirati i kvantificirati. Zapravo se radi o svojevrsnim, većim ili manjim, mistifikacijama pobornika razvoja turizma pod svaku cijenu. Stoga je potrebno svako od tih svojstava posebno demistificirati.

³ Valja napomenuti da je autor koristio podatke Svjetske turističke organizacije (WTO) za 1998. godinu. Narodna banka Hrvatske te je godine objavila (napuhani) devizni priljev od 2,7 milijardi USD, a iznosio je jedva oko 1,0 milijarde USD.

Potrošnja inozemnih turista kao "nevidljivi izvoz"

Za potrošnju inozemnih turista odavno se počeo koristiti figurativni izraz, "nevidljivi izvoz" (uz rjeđe korištene izraze "tihi izvoz" i "izvoz na licu mjesta"). Suštinski ti izrazi govore o proširenju tržišta. Proširenje se tržišta, u pravilu, postiže klasičnim izvozom robe i usluga. Turizmom se to postiže dolaskom stranaca koji za vrijeme svoga boravka povećavaju broj potrošača posjećene zemlje. Figurativna upotreba tih termina točna je i prihvatljiva. No, samo se posebnom kvantitativnom analizom može pokazati i dokazati ekonomske efekte takvog proširenja tržišta.

Kao elemente za izvođenje jedne takve analize (kao paradigme) rabićemo u ovom radu već iznesene podatke. Prvi je podatak o strukturi tzv. budžeta potrošnje inozemnih turista, a drugi je prosječna veličina potrošnje inozemnih turista po danu boravka. TOMAS anketno istraživanje iz 1997. navodi da je struktura budžeta potrošnje inozemnih turista (svedena samo na dvije stavke) bila 83% za smještaj i prehranu, a samo 17% za sve ostalo, dok je prosječna dnevna potrošnja iznosila oko 34 USD. Kako bismo pojednostavnili izvođenje primjera (paradigme), uzet ćemo da je na smještaj i prehranu otpadalo 80% , na ostalo 20%, a da dnevna prosječna potrošnja nije bila 34, nego 40 USD (veličina koju je koristio V. Jurcan). Prikažimo to kao tablicu:

Smještaj i prehrana	dolara	32	-	80%
ostalo	dolara	8	-	20%
		40		100%

Prva se stavka obično naziva pansionarska, a druga izvanpansionarska potrošnja. Njihov se odnos uvijek smatrao nepovoljnim za naš inozemni turizam, jer je izvanpansionarska potrošnja bila premalena. Primjedba je točna. No, kako se naglašavalo da izvoz putem turizma ima posebnu važnost za plasman poljoprivrednih i drugih (industrijski prerađenih) prehrambenih proizvoda, potrebno je prvu stavku rastaviti na njezine komponente, odvojiti prehranu od smještaja. To hoteli zaista i čine prema vlastitim knjigovodstvenim (a i iskustvenim) normativima, pa su ti normativi za svaki hotel drugačiji. A u istom hotelu mogu biti drugačiji u predsezoni, glavnoj sezoni i posezoni. No, pretpostavimo da u ostvarenoj cijeni po danu boravka, u godišnjem prosjeku, smještaj i prehrana imaju isto postotno učešće, to jest po 50% od zajedničke stavke. U tom bi slučaju prerađena tablica dala sljedeću sliku:

Smještaj	dolara	16	40%
Prehrana	dolara	16	40%
Ostalo	dolara	8	20%
		40	100%

Uz pretpostavku da je određene godine ostvareno 40 milijuna registriranih inozemnih noćenja, uz prosječnu dnevnu potrošnju od 40 USD, ukupan devizni priljev (odnosno potrošnja inozemnih turista) iznosila bi 1,6 milijardi USD. Od tog bi iznosa na prehranu otpalo 640 milijuna USD (40%), ali isključivo pod uvjetom da je ukupna prehrana bila domaći proizvod, bez uvozne komponente.

Bilo bi dobro da se netko od istraživača pozabavi barem procjenom uvozne komponente u prehrani inozemnih turista, pa da se dođe do približnog pokazatelja koliko je u toj prehrani bilo samo domaće komponente. Takve računice dosad nije bilo. Prvi znanstveni istraživač koji je ozbiljnije ukazao na pretjerane tvrdnje o “nevidljivom izvozu” prehrambenih proizvoda putem inozemnog turizma bio je Vladimir Stipetić. U njegovom referatu “Razvoj turizma i poljoprivredno-prehrambeni kompleks” nalazi se sljedeći stavak.⁴ “Rezultati će, vjerojatno, razočarati mnoge turističke radnike. Ukupna potrošnja stranih turista svih prehrambenih proizvoda iznosi manje od 1% kruha, oko 3% mesa, mesnih prerađevina i ribe, nešto ispod 3% mlijeka, 1,5% šećera i manje od 2% voća i povrća, koje se prodaje preko trgovine na malo u Jugoslaviji. Unatoč povećanju broja stranih gostiju, prema tome, male su količine hrane koje strani turisti kupuju, ako ih mjerimo u odnosu na trgovinski promet na malo (a bile bi još manje, ako bismo ih mjerili u odnosu na ukupno potrošene količine).”

Postoji još jedan ilustrativan način prikazivanja veličine potrošnje prehrambenih proizvoda od strane inozemnih turista: broj ostvarenih inozemnih noćenja uspoređuje se s brojem stanovnika posjećene zemlje. U primjeru ćemo za Hrvatsku uzeti broj od 5,0 milijuna stanovnika i 40,0 milijuna ostvarenih inozemnih noćenja. Ako se (radi pojednostavnjenja) pođe od pretpostavke da je potrošnja prehrambenih proizvoda inozemnih turista domaćeg stanovništva ista, znači da je 40 milijuna dana boravaka inozemnih turista isto kao i osam dana prehrane pučanstva Hrvatske (40:5= 8). Daje li taj ilustrativan primjer pravo bilo komu da zapada u nerazumnu i nekontroliranu euforiju zbog posebnog značenja inozemnog turizma za razvoj domaće poljoprivrede i plasman proizvoda prehrambene industrije?! Naravno, nitko nema to pravo. Još manje ima pravo da te svoje euforične izjave tvrdokorno ponavlja i plasira u medijski prostor.

⁴ Savjetovanje u Splitu, godine 1976. pod nazivom: “Turizam - Značajan faktor društveno ekonomskog razvoja Jugoslavije” (Ekonomski pregled - Časopis Saveza ekonomista Hrvatske, Zagreb, 1977.)

Multiplikator inozemne turističke potrošnje

Neki se naši turistički čelnici, da bi “dokazali” čarobne privredne efekte inozemne turističke potrošnje, pozivaju na teoriju multiplikatora koju je lansirao Amerikanac H.G. Clement u svojoj velikoj studiji “The Future of Tourism in the Pacific and Far East” (Washington, 1961.). Po toj teoriji jedan dolar inozemne turističke potrošnje u toku jedne godine u krvotoku nacionalne privrede multiplicira se i postaje vrijednost od 3,2 USD. Svojevremeno je ta teorija uzburkala maštu mnogih europskih istraživača fenomena turizma. No, dok su europski istraživači pokušali popularizirati tu teoriju, nastojeći objasniti (svaki na svoj način) njezinu privrednu logiku, u samoj je Americi doživjela oštru negativnu kritiku. Najoštrijji su bili ekonomisti University of West Indies, Jamaica, koji su ovako komentirali Clementa i njegovu teoriju: “Clementove studije nemaju nikakove teorijske i znanstvene vrijednosti. On i njegovi suradnici uopće ne pozaju teoriju Kahn-Keynesovog multiplikatora dohotka. Sve što su napisali Clement i njegovi suradnici samo je “multiplicirana mistifikacija” i najobičniji američki lobby business”.

To je odgovor svakomu tko se danas poziva na teoriju multiplikatora potrošnje inozemnih turista. U tadašnjoj Jugoslaviji istraživači turizma odmah su počeli, po Clementovom receptu, s velikim marom i žarom istraživati i kvantificirati multiplikator našeg tadašnjeg inozemnog turizma, pa je godine 1965. bila o tome objavljena posebna studija. Turistički savez tadašnje Jugoslavije (TSJ) pozvao je i samog Clementa da (naravno za određeni honorar) pregleda i verificira taj rad. On je s oduševljenjem prihvatio i pohvalio sve (danas se može reći besmislice) što su naši istraživači napisali. Tim je priča bila završena! Od multiplikatora nije više bilo ni traga ni glasa.

“Satelitska bilanca turizma” (Tourism Satelit Account – TSA)

Iz dnevnog tiska saznajemo da je naše Ministarstvo turizma pred potpisivanjem ugovora s tvrtkom World Tourism and Travel Council (WTTC - Bruxelles) da, za honorar od oko 150.000 USD, izradi “Satelitsku bilancu” našeg turizma. Ako se to dogodi, bit će to samo još jedna, ali mnogo veća, besmislica, nego što je bila teorija o multiplikatoru potrošnje inozemnih turista.

Zaključna napomena

Ovaj sam rad napisao da bih objasnio i dokazao da je metodologija Narodne banke Hrvatske o utvrđivanju deviznog priljeva od inozemnog turizma pogrešna,

pa stoga i štetna. Smatram da bi Narodna banka morala prestati objavljivati podatke o (nepostojećim) milijardama USD deviznog priljeva od inozemnog turizma.

Ništa se štetna neće dogoditi ni u našoj privredi, a niti u svjetskim turističkim institucijama, ako im se taj podatak ne pošalje. Ima zemalja koje tako postupaju i nitko od toga ne pravi problem. Jer, kao što je već rečeno, veličine deviznog priljeva, po svojoj prirodi, nisu niti mogu biti nečije knjigovodstveno-bilančne stavke. Veličine koje je Narodna banka Hrvatske objavila o deviznom priljevu od inozemnog turizma, po mojemu mišljenju, rezultat su vrlo lošega i nestručnog eksperimenta.

U izradu nove metodologije bilo bi potrebno, barem u prvo vrijeme, uključiti širi krug naših stručnih i znanstvenih istraživača. Držim, pritom, da postoji jednostavniji, logičniji i jeftiniji postupak kojim se može doći do procjene vjerojatne veličine pokazatelja deviznog priljeva od inozemnog turizma. Uz dodatak: ništa se štetna ne bi dogodilo ni na tržištu, ni u privredi, kada taj pokazatelj ne bismo uopće istraživali, utvrđivali i znali.

MYTH ON FOREIGN EXCHANGE CONSUMPTION OF FOREIGN TOURISTS

Summary

The author wrote this paper in order to explain and prove that the National Bank of Croatia's methodology on making foreign exchange inflow from foreign tourism is wrong, and consequently harmful. He considers that National Bank of Croatia should stop announcing data about the (non-existing) milliards of dollars from foreign exchange inflow from foreign tourism. To the author's mind the amount of foreign exchange inflow from foreign tourism is the result of very bad and unprofessional experiment. It would be necessary at least at the beginning, to include broader range of our professional and scientific researchers in compilation of new methodology.